
(Nie)Zapomniane *Podania i legendy wileńskie* Władysława Zahorskiego

---

TERESA DALECKA

Uniwersytet Wileński, Litwa

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6999-2595>

(Ne)Pamiršti Władysława Zahorskiego „Vilniaus padavimai ir legendos“

Santrauka. Straipsnio tikslas – parodyti, kaip Władysława Zahorskiego surinkti padavimai ir legendos šiandien atsispindi miesto fizinėje, vaizdinėje erdvėje, be kita ko, paminkluose, memorialinėse lentose, instaliacijose, taip pat istorijose, kurios pasakojamos Lietuvos sostinės svečiams ir gyventojams.

Padavimai paaiškina konkrečių istorinių ir geografinių objektų atsiradimą Vilniuje, atskleidžia praeitį, atspindi senus įsitikinimus, papročius, etinius ir socialinius gyvenimo principus, juose užšifruotos religinės, istoriografinės ir tautinės reikšmės. Pateikia informaciją apie legendinius valdovus, svarbias vietas.

Zahorskiego knyga pristato miestą panašiai kaip gidai, skirti universaliai turistui. Padavimai ir legendos sukuria daugiakultūrinio, daugiareliginio miesto su sudėtinga praeitimi vaizdą, matomą šiandien per įvairius fizinius ženklus. Zahorskiego knygoje sujungia įvairius pasakojimus apie lietuvišką, lenkišką ir žydišką Vilnių.

Reikšminiai žodžiai: legenda, padavimas, Vilnius, daugiakultūriškumas.

(Not) Forgotten “Vilnius stories and legends” by Władysław Zahorski

Summary. The purpose of the article is to show how Vilnius stories and legends, collected by Władysław Zahorski, are alive today and are reflected in the physical, visual form of the city, including in monuments, memorial plaques, installations, but also in stories told to guests and residents of the Lithuanian capital.

The stories explain the appearance of specific historical and geographical objects in Vilnius, contain signs of the past, reflect old beliefs, customs, ethical and social principles, and clarify encrypted religious, historiographic and national meanings. They bring information about legendary rulers and important places.

Zahorski's book is part of the city's presentations characteristic of tourist guides addressed to the universal recipient. Stories and legends create a picture of a multicultural, multi-faith city with a complex past that is visible today through various physical signs. Zahorski combines various narratives about Lithuanian, Polish and Jewish Vilnius in the book.

Keywords: legend, stories, Vilnius, multiculturalism.

Za Witoldem Hulewiczem, który zrecenzował książkę Władysława Zahorskiego¹ *Podania i legendy wileńskie*², można twierdzić, że siła Wilna kryje się w jego przeszłości i legendzie. W swojej ocenie pracy Zahorskiego Hulewicz zawarł bardzo konkretne propozycje, które realizację znalazły w późniejszym okresie rozwoju miasta:

Legenda Wilna musi ożyć. [...] Postacie wileńskich widm i bohaterów pojawić się muszą na nowo, w marmur i brąz zakłète, zaludnić muszą parki i góry korony miast polskich. Rzeźbiarze i poeci, sięgnijcie do skarbcza!³.

Dzisiaj legendy żyją przede wszystkim w opowieściach przekazywanych przez pilotów wycieczek turystom, przyjeżdżającym do stolicy Litwy z całego świata. Ponadto mieszkańcy miasta stopniowo zaczynają odkrywać dla siebie Wilno, zakodowane w różnych przestrzeniach miejskich. Celem ar-

¹ Władysław Zahorski (1858–1927) był lekarzem, dzisiaj jest jednak bardziej znany jako działacz społeczny, autor licznych książek krajoznawczych, w tym przewodnika po Wilnie, jeden z założycieli Towarzystwa Przyjaciół Nauk, badacz historii Litwy i Wileńszczyzny. Urodził się w Święcianach. W 1883 r. ukończył medycynę na Uniwersytecie Moskiewskim, w r. 1883 i 1892 pracował jako lekarz w Czelabińsku i Jekaterynburgu. Od 1893 r. mieszkał w Wilnie, gdzie zaczął pełnić funkcje inspektora lekarskiego. Ważną część jego działalności zajmowało też badanie historii Wilna i Litwy. W 1907 r. wraz z E. Orzeszkową, hrabią W. Tyszkiewiczem, Cz. Jankowskim i innymi przedstawicielami inteligencji oraz działaczami społecznymi założył Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, które zajmowało się szeroką działalnością naukową, kulturalną i wydawniczą. W l. 1916–1927 był prezesem tego towarzystwa. Należał też do Towarzystwa Artystycznego „Lutnia”. Zahorski przyczynił się do otwarcia w 1919 r. Uniwersytetu Stefana Batorego, kierował komisją organizacyjną, za zasługi dla uczelni został mu nadany tytuł *honoris causa* USB. Zmarł w Wilnie, został pochowany na cmentarzu Bernardyńskim.

² Wł. Zahorski, *Podania i legendy wileńskie*, Gdańsk 1991.

³ W. Hulewicz, *O rozmowności glazów wileńskich: miasto – legenda*, „Tygodnik Wileński” 1925, nr 18, s. 3.

tykułu jest ukazanie, w jaki sposób wileńskie podania i legendy, utrwalone dzięki wysiłkom Zahorskiego, są dziś nadal żywe, znalazły odzwierciedlenie w fizycznej, wizualnej postaci miasta, m.in. w pomnikach, tablicach pamiątkowych, instalacjach, ale też w historiach opowiadanych gościom i mieszkańcom stolicy Litwy.

Jako zapałony badacz historii Wilna i Litwy Zahorski ogłosił wiele publikacji, poświęconych poszczególnym wileńskim zabytkom. W 1910 r. ukazał się drukiem jego *Przewodnik po Wilnie*⁴, który stanowi niejako zapowiedź wydania późniejszych *Podañ i legend wileńskich*.

Władysław Zahorski może zostać uznany za jednego z pierwszych autorów przewodnika po mieście. Wcześniejsza była publikacja z 1859 r., autorstwa Adama Honorego Kirkora (1819–1886), pt. *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*⁵, z której Zahorski korzystał. Przewodnik Zahorskiego miał na celu zapoznanie szerokiego kręgu społeczeństwa z dziejami miasta, jego najstarszymi zabytkami z dziedziny historii i kultury. Autor zaproponował spojrzanie na miasto, które nie utraciło swojej wielokulturowości, wielowyznaniowości i wielojęzyczności. W *Przewodniku po Wilnie* Zahorski opisuje nie tylko kościoły katolickie, ale też cerkwie prawosławne, żydowskie synagogi, tatarskie meczety oraz świątynie należące do ewangelików reformowanych (kalwinistów) i ewangelików luteranów.

Książka Zahorskiego miała też charakter praktyczny, jako że we wstępie autor podaje adresy aptek, banków, teatrów, bibliotek, muzeów, biur podróży, cukierni, kawiarni, restauracji, hoteli, komend, policji, placówek medycznych, urzędów i in. Przewodnik ponadto był bardzo przydatny podróżnikowi podczas jego wędrowki po Wilnie: zawierał m.in. mapę starówki i propozycje tras po miejscach najchętniej odwiedzanych. Rezygnacja z wyłącznie polskiej perspektywy w prezentacji miasta pozwoliła przygotować publikację obiektywną w swojej treści.

Podania i legendy wileńskie Zahorskiego zostały wydane 15 lat później, w 1925 r., w szóstym roku przynależności Wilna do Rzeczypospolitej. Na tle licznych książek polskich autorów wyróżniają się tym, że nie przypisują one Wilnu statusu miasta kultury polskiej. Legendy i podania czytane przez pryzmat historii zabytków architektonicznych, pomników i innych obiektów świadczą o odwrotnym niż zawłaszczanie podejściu do historii i legendy miasta.

Co istotne, w 1923 r. ukazał się przewodnik po Wilnie autorstwa Juliusza Kłosa⁶, który doczekał się w późniejszych latach wznowień. Kłos skupia

4 W. Zahorski, *Przewodnik po Wilnie*, Wilno 1927.

5 A. H. Kirkor, *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*, Wilno 1859.

6 J. Kłos, *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wilno 1923.

się przede wszystkim na polskiej historii Wilna, dominacji kultury polskiej, kreuje przestrzeń uznawaną za polską. Z zaproponowanej narracji wyłania się Wilno jako miasto na wskroś katolickie. Wartość innych kultur i religii oraz ich przedstawicieli jest przez Kłosa pomniejszana, niekiedy dyskredytowana⁷. Znajduje tu potwierdzenie następująca myśl litewskiego badacza Mindaugasa Kvietkauskasa:

W reprezentacyjnych przewodnikach, albumach i esejach o Wilnie z lat międzywojennych najbardziej widoczny jest wysiłek opowiedzenia w ł a s n e j wersji historii miasta, uwydatnienia w ł a s n y c h symboli przestrzeni i miejsc pamięci (kosztem przemilczenia, a w wielu wypadkach i poniżenia innych), dążenie do stworzenia konsekwentnej narracji w ł a s n e j tożsamości wileńskiej⁸.

Podania i legendy wileńskie W. Zahorskiego stanowią przeciwwagę dla wszystkich wcześniejszych i późniejszych⁹ publikacji, ukazujących dominację polskości w Wilnie i sprzeciw wobec ideologicznego podejścia do historii miasta. Powstały na bazie różnych dokumentów i opracowań historycznych, takich jak np.: *Wilno od początków jego do roku 1750* Józefa Ignacego Kraszewskiego, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszytkiej Rusi* Macieja Strykowskiego, *Historia Lithuania* Wojciecha Wijuka Kojalowicza, dzieł Teodora Narbutta. Książka Zahorskiego przybliży czytelnikowi dzieje miasta w sposób bardziej atrakcyjny niż *Przewodnik po Wilnie*. Legenda jest opowiadaniem o cudownych czynach postaci historycznych albo fikcyjnych, które w świadomości ludowej odgrywają rolę wybawców, są głosicielami prawdy lub obrońcami wiary¹⁰. W zależności od typu, legenda może stanowić wyjaśnienie niezwykłości jakiegoś wydarzenia, będącego najważniejszym w historii odpowiedniego narodu, niezwykłości bohatera albo też niezwykłości miejsca i jego przeznaczenia. Według Ewy Kosowskiej, zwią-

7 Zob. M. Kowerko-Urbańczyk, *Wilno-Vilnius. Polskie i litewskie reprezentacje miasta po roku 1990*, Poznań 2016. Autorka książki podkreśla, że treść wydawanych dzisiaj w Polsce przewodników po Wilnie w dużym stopniu uzależniona jest od prowadzonej przez władze państwowe polityki.

8 M. Kvietkauskas, *Heterotopia międzywojennego Wilna: dyskursy krajoznawcze i literackie*, [w:] *Żagary. Środowisko kulturowe grupy poetyckiej*, pod red. T. Bujnickiego, K. Biedrzyckiego, J. Fazana, Kraków 2009, s. 216.

9 W 1935 r. w serii „Cuda Polski” ukazał się przewodnik Jerzego Remera *Wilno* (Wilno 1934).

10 W. Gusiew, *Estetyka folkloru*, przeł. T. Zielichowski, Wrocław 1974, s. 157.

zek takich opowieści z lokalizacją może być powodem utożsamiania nazw „podanie” i „legenda”¹¹.

Podania litewskie często dotyczą obiektów przyrody, pomników i zdarzeń historycznych. Działają w nich siły nadprzyrodzone, występują istoty mityczne, diabły, mieszkańcy podziemi oraz ludzie. Wrażenie prawdziwości mają wzmacniać konkretne, istniejące obiekty, postaci historyczne lub świadkowie zdarzeń.

Zgodnie z definicją gatunkową, podania zebrane przez Zahorskiego objaśniają pojawienie się w Wilnie konkretnych obiektów historycznych i geograficznych, zawierają znaki przeszłości, stanowią odzwierciedlenie dawnych wierzeń, obyczajów, zasad etycznych i społecznych, zaszyfrowane są w nich znaczenia religijne, historiograficzne i narodowe. Przynoszą informacje o legendarnych władcach, ważnych miejscach. Podstawę podań tworzą takie wydarzenia historyczne, jak np.: pogrzeb księcia Kiejstuta, obrona zamku wileńskiego przed Krzyżakami, walki kalwinów z katolikami, najazdy szwedzki, kozacki i in. W podaniach występuje topografia Wilna, obiekty budowlane, podziemia, piwnice, obrazy, kamienie. Dotyczą one słynnych miejskich budowli i obiektów, np. kościoła św. Anny, murów miejskich, obrazu św. Kazimierza. Znalazły się też podania, które nie mają realnej podstawy, takie jak np. opowieść o czarnoksiężniku Twardowskim, wileńskim Bazyliżku. W większości tekstów pojawiają się zjawiska nadprzyrodzone, takie jak: prorocy sen, wróżby, przemiana ludzi w ptaki, rośliny, otwieranie się ziemi, wzywanie duchów, cudowne uleczenie i in.

Książka Zahorskiego wpisuje się w prezentację miasta charakterystyczne dla przewodników turystycznych, adresowanych do uniwersalnego odbiorcy. Podania i legendy tworzą obraz miasta wielokulturowego, wielowyznaniowego, o złożonej przeszłości, która dzisiaj jest widoczna poprzez różne znaki fizyczne. Zahorski łączy w książce różne narracje o Wilnie litewskim, polskim oraz żydowskim. Lektura tekstów pozwala na bezkonfliktowe spojrzenie na historię miasta o niezwykle skomplikowanej przeciw historii. Ślady dziejów zawartych w podaniach i legendach, widoczne dziś coraz wyraźniej w krajobrazie miejskim w postaci budowli i dzieł sztuki, nie stanowią przedmiotu charakterystycznego dla Wilna sporu ideologicznego o tożsamość, tworzą dobrą bazę do bezkonfliktowej refleksji na temat wielokulturowości.

Dla tych, którzy poznają początki państwa litewskiego, *Podania i legendy wileńskie* stanowią „rekonstrukcję” wydarzeń z historii miasta, bardzo atrakcyjną dla czytelnika i podróżnika. Zachwycić i pobudzić ciekawość łatwiej

¹¹ E. Kosowska, *Legenda. Kanon i transformacje. Św. Jerzy w polskiej kulturze ludowej*, Warszawa 1985, s. 73.

jest za pomocą podania i legendy, niż zwykłego opisu przewodnikowego. Obiekty przedstawione w podaniach i legendach w dużym stopniu pokrywają się z obiektami, opisanymi przez Zahorskiego w przewodniku. Wykraczają jednak poza rzetelny opis właściwości architektonicznych, skupiając się na ich duchowej tkance. Opowiadane historie ułożone są w porządku chronologicznym, co pozwala śledzić historię miasta¹².

Teksty objaśniające pojawienie się poszczególnych obiektów w mieście, jak również samego miasta, kształtują jednolitą linię narracyjną. Uzupełniają się nawzajem, w wielu pojawiają się ponadto opozycje: *sacrum* – *profanum*, swój – obcy, przeszłość – teraźniejszość.

Zahorski traktował Wilno niewątpliwie jako miasto wielokulturowe, w którym wszyscy mieszkańcy zajmują ważne miejsce w jego rozwoju, mają swoje głębokie tradycje, składające się na jego niepowtarzalność. Dokładniejsze przyjrzenie się podaniom i legendom każe jednak wnioskować, że Zahorski skupił się przede wszystkim na litewskiej, polskiej i żydowskiej tożsamości miasta. Jest rzeczą znamioną, że ruska tradycja Wilna nie znalazła swojego odzwierciedlenia w książce¹³. Dzisiaj opowiadane, żywe legendy o prawosławnych męczennikach i cerkwiach Zahorski odrzuca jako niewiarygodne. Na takiej samej zasadzie, pomijając opowieści niepotwierdzone historycznie,

¹² Świat legend przeplata się u W. Zahorskiego z czasami mu współczesnymi. Tak np. kończąc opowiadanie o słowiku i róży, autor dopowiada, że obecnie w miejscu dawnej pogańskiej świątyni bogini Mildy wznosi się kościół pw. św.św. Piotra i Pawła.

¹³ Zob. W. Zahorski, *Legenda o trzech męczennikach wileńskich*, „Źródła Mocy” 1927, nr 2, s. 68–72. W tym artykule fakt śmierci męczeńskiej z czasów księcia Olgierda, kiedy to w 1347 r. trzech jego dworzan (Antoni, Jan i Eustachy) przeszło na chrześcijaństwo i jest czczonych w Kościele prawosławnym jako świętych, odrzuca jako fikcyjny. Zahorski uzasadnia swój punkt widzenia tym, że o męczeństwie tych świętych nie wspominają polscy historycy, tacy jak Długosz i Strykowski, nie ma o nich wzmianki też w *Kronice* Bychowca. Zahorski twierdzi, że „legenda” męczenników wileńskich powstała w XVI w. na terytorium Rzeczypospolitej, jej twórcami byli unicy. Nie zamieścił legendy o prawosławnych męczennikach w swoim zbiorze jako pozbawionej potwierdzenia naukowego. Jeszcze jedna legenda, którą Zahorski odrzuca, wiąże się z cerkwią św. Paraskiewy. Legenda głosi, że cerkiew tę miała wnieść żona księcia Olgierda, Maria, w 1345 r. w miejscu pogańskiej świątyni Ragutisa (bożka pijaństwa). Zahorski odrzucił tę legendę, stwierdzając, że taki bóg w litewskiej mitologii nie istniał, a poza tym zaznaczył, że pogańscy bogowie nie pozwoliliby wnieść świątyni prawosławnej w miejscu dawnej pogańskiej. Dlatego stwierdził, że cerkiew pojawiła się znacznie później niż głosi legenda. Zob. W. Zahorski, *Przewodnik po Wilnie*, Wilno 1923, s. 157.

odrzuca popularną historię głoszącą, że do obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej pozowała Barbara Radziwiłłówna, żona Zygmunta Augusta¹⁴.

Jak już zostało wspomniane, dzisiaj legendy i podania dotyczące Wilna znajdują coraz lepszą wizualizację w przestrzeni miejskiej. Różne obiekty pojawiające się w ostatnich kilkudziesięciu latach, stanowią element kreowania wizerunku miasta i jego prezentowania światu.

Wilno w książce Zahorskiego jawi się jako miejsce państwowocentryczne. Dziś jest to doskonale widoczne w przestrzeni miejskiej. W 1996 r.¹⁵ w pobliżu Katedry odsłonięto pomnik księcia Giedymina, założyciela miasta. Brązowy Giedymin w roli dyplomaty stoi obok konia, w lewej ręce trzyma miecz, prawą ręką błogosławi Wilno. Mit założycielski miasta stanowi najbardziej trafny przykład połączenia myślenia politycznego i mitologicznego¹⁶. W podaniach i legendach wileńskich dostrzec można topos *locus amoenus*, miejsca przyjemnego. Władca podczas polowania znajduje ładne miejsce i tam zakłada miasto. Świntoróg wybierając miejsce, w którym będą palone zwłoki książąt wybiera odpowiednio ładne miejsce w borze nad rzeką, w którym stanie później Katedra wileńska. Legendarne pojawienie się Wilna związane jest też z odkryciem przez księcia podczas polowania ładnego wzgórza. Na mapie współczesnego miasta wyróżniają się dwa centra – sakralne i handlowe. Miejsce odkryte przez Giedymina cechuje sakralność¹⁷. Zgodnie z logiką mitu rzeczą konsekwentną jest założenie osady w miejscu, w którym nastąpiło objawienie w postaci znaku – żelaznego wilka. Swoje odzwierciedlenie w przestrzeni dzisiejszego Wilna znalazła właśnie legenda o żelaznym wilku. Jednym z elementów pomnika księcia Giedymina jest w wilk – symbol siły i mocy. W przytoczonej przez Zahorskiego legendzie wieszcz Lizdejko wyjaśnia księciu Giedyminowi znaczenie jego snu: na szczycie wzgórza, na którym zabił on tura, stoi wilk, który wzniosłszy pysk w kierunku księżycy zaczyna wyc z ogromną siłą. W legendzie odzwierciedlenie znalazły dwie reformy – religijna i państwowa. Sen o założeniu miasta przyśnił się Giedyminowi w miejscu, gdzie został spalony książę Świntoróg

14 Obraz powstał na początku XVII w., Barbara zmarła w 1551 r.

15 Ustawienie pomnika możliwe było dopiero w niepodległej Litwie. Od wielu lat w pobliżu miejsca, w którym obecnie stoi pomnik księcia Giedymina, leżał kamień, zapowiedź pojawienia się w przyszłości pomnika.

16 Zob. V. Ališauskas, *Mitologija ir polityka: Vilniaus įkūrimo Mitas kaip politinis pasakojimas*, [w:] *Senoji Lietuvos literatūra. Knyga 37: Naujaisi lituanistikos atradimai ir šiuolaikinė istorinė vaizduotė*, Wilno 2014, s. 17.

17 W wileńskim krajobrazie mitycznym funkcjonuje siedem wzgórz (na wzór Rzymu).

(lit. Šventaragis), a jest to miejsce kultu religijnego Bałtów. To miejsce zostało zatem wybrane na nocny odpoczynek nieprzypadkowo. Wcześniej ksiązę Giedymin zabił tura, co stanowi akt odwagi. Wszystkie podejmowane przez niego czynności składają się na pewien rytuał. Po poznaniu znaczenia snu, Giedymin podejmuje konkretne działania – budowę zamku i miasta. Jest to tworzenie, kształtowanie społeczności. A o sile miasta świadczy wizerunek żelaznego wilka, który we śnie księcia wyje tak, jak gdyby wyło sto wilków. W legendzie występuje opozycja między naturą i kulturą: ksiązę Giedymin zakłada miasto nie wskutek rozsądnej decyzji, a w rezultacie przypadku poddyktowanego przez naturę¹⁸.

Życie w zgodzie z naturą i okazywanie jej posłuszeństwa jest jednym z elementów organizujących litewską świadomość. W legendzie o Bazyliszku pojawia się opis osady, zamieszkałej przez szczęśliwych i poczciwych ludzi, będących uosobieniem wszelkich cnót, a także dobrze zbudowanych, o długich, jasnych włosach, śniadych, ożywionych rumieńcem policzkach, oczach głębokich¹⁹, żyjących ponadto w zgodzie z naturą i ze sobą. Legenda kreuje krainę mlekiem i miodem płynącą, rajski zakątek na ziemi:

[...] czyste, błękitne wody, łąki zielone, pagórki i gęste lasy, które rozbrzmiewały śpiewem niezliczonego ptactwa. Poważny niedźwiedź miał tu legowisko, potężny tur szukał w cieniu wiekowych dębów schronienia, a lekkie sarny przebiegały puszcze w rozmaitych kierunkach. Lasy dostarczały osadnikom grzybów, jagód, zwierza i skór, pszczoły miodu, a rzeka ryb pod dostatkiem²⁰.

Osadę dotyka jednak nieszczęście w postaci potwora żyjącego w pieczarze. Legenda o Bazyliszku znalazła realizację w okresie dwudziestolecia międzywojennego w postaci inscenizacji „Zabicie smoka Bazyliszka”, w wykonaniu studentów Uniwersytetu Stefana Batorego²¹. W dn. 24–25 kwietnia 1926 r. miało miejsce teatralizowane „zabicie Smoka”. W widowisku poza studentami i profesorami USB wzięli udział ułani z wileńskiego garnizonu, uczniowie szkół – ogółem kilka tysięcy osób. Wizerunek Bazyliszka był dziełem studentów Wydziału Sztuk Pięknych, muzycy skomponowali *Hymn*

18 V. Ališauskas, *Mitologijair polityka*, dz. cyt., s. 25.

19 W. Zahorski, *Podania i legendy wileńskie*, Gdańsk 2000, s. 4.

20 Tamże, s. 3.

21 Pisał o tym m.in. P. Lavrinec. Tegoż, *Rola Uniwersytetu Stefana Batorego w przekazaniu podania o wileńskim bazyliszku*, [w:] *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe: monografia zbiorowa*, pod red. M. Dawlewicza, I. Fedorowicz, A. Kalėdy, Vilnius 2014, s. 66–75.

Bazyliuszka, który wykonały chóry i orkiestry wileńskie. Smoka wieziono na wozie. Został on zabity na Placu Katedralnym, miał być spalony na Placu Łukiskim, a jego popioły rozsypane nad Wilią. W pochodzie prócz rycerzy wzięli udział wajdeloci, wróżki, święty Jerzy na białym koniu i nieznany rycerz z lustrzaną tarczą, który właśnie zabił Bazyliuszka. Hasło inscenizacji nawoływało do zabicia w sobie Smoka, moralnego odrodzenia się²². Legenda o bazyliuszku jest najbardziej fantastyczną opowieścią o podziemiach na Bakszcie. Jednocześnie cieszyła się dużą popularnością jako stwarzająca możliwości wizualizacji. Natomiast widowisko powtórzone w 1930 r. zostało przyjęte bez entuzjazmu²³.

Przywołana legenda jest żywa do dziś. Poczynając od 1969 r. w Wilnie organizowane są Dni Fizyka, którym od 1978 r. towarzyszy w pochodzie z Wydziału Fizyki na Wydział Filologii olbrzymia postać DinasZaurasa (Dynozaura), przypominająca legendarnego Bazyliuszka. Celem pochodu są „przeprosiny” filolożek za krzywdy wyrządzone niegdyś przez Dynozaura, na wzór krzywd wyrządzonych przez Bazyliuszka mieszkańcom dawnej osady. W opowieści o Bazyliuszku odzwierciedlenie znajduje kompensacyjna funkcja legendy, polegająca na podjęciu moralnego wyzwania.

Wilno chrześcijańskie pojawia się na fundamentach światopoglądu bałtyckiego, pogańskiego, wpisanego na trwałe w historię Litwy. Dobrze widoczne jest to w zebranych przez Zahorskiego podaniach i legendach. Opowieść o świątyni Perkunasa stanowi jedną z centralnych w książce. Śmiało można twierdzić, że Zahorski przedstawia mityczną opowieść, nietkniętą chrześcijańską interpretacją²⁴. Podziemia Katedry wileńskiej są dziś ekspozowane jako zawierające pozostałości pogańskiej świątyni.

Legenda o tryskającym w kościele św. Krzyża źródleku z leczniczą wodą jest żywa w postaci trzech krzyży autorstwa Antoniego Wiwulskiego, ustawionych po raz pierwszy w 1919 r. na górze zwanej dziś Trzykrzyską. Krzyże są pamiątką po zamordowanych w Wilnie w 1345 r. zakonnikach franciszkanach, zaproszonych przez księcia Giedymina do miasta w ramach misji chrystianizacyjnej. Trzy Krzyże stanowią obecnie jeden z symboli Wilna²⁵.

22 Zob.: Kilometr, *Cudownik z Wilna, profile Wacława Korabiewiczza*, „Magazyn Wileński”, 2010 nr 5, <http://www.magwil.lt/archiwum/archiwum/2010/mg5/kwc15.htm> (dostęp: 29.03.2019).

23 Z. Osiński, *O przestrzeniach poza budynkiem teatralnym w Reducie 1919–1939*, [w:] *Teatr w miejscach nieteatralnych*, pod red. J. Tyszki, Poznań 1998, s. 143.

24 Por. V. Ališauskas, *Mitologija ir politika*, dz. cyt., s. 32.

25 Trzy Krzyże autorstwa A. Wiwulskiego zostały przez władze sowieckie wysadzone w powietrze w 1950 r. Obecne pochodzą z 1989 r.

Wielowyznaniowość miasta dostrzec można w legendzie o Kasprze Bekieszu – jedno ze wzgórz wileńskich nosi nazwę Góry Bekieszowej. Mimo iż Bekiesz zmarł w Grodnie wskutek przeziębienia, żywa jest opowieść o jego brawurowych wyczynach – lubił on bowiem zjeżdżać konno ze stromego wzgórza, prezentując w taki sposób swoją odwagę. Legenda głosi, że jednego dnia koń z jeźdźcem potknął się i obaj zginęli, staczając się do Wilenki. Dzisiaj na Górę Bekieszową prowadzą schody. Mimo iż nie zachował się pomnik w kształcie osmiokątnej wieży, ustawiony przez Stefana Batorego, wzgórze jest elementem prezentacji mniej znanych fragmentów historii miasta, przywracaniem pamięci.

Zapotrzebowanie na niezwykłość znajduje odzwierciedlenie w przywołanej przez Zahorskiego legendzie o św. Kazimierzu, patronie Litwy. Każdy mieszkaniec i gość Wilna w ołtarzu kaplicy św. Kazimierza w katedrze może obejrzyć najstarszy wizerunek świętego (tzw. trójręki). Legenda głosi, że ręka zamalowana przez niezadowolonego ze swojego dzieła malarza, kilkakrotnie wychodziła spod farby, dlatego postanowił ją zostawić w takiej postaci. Uznano to za cud. Legenda o trójrękim św. Kazimierzu pełni funkcję sakralizacyjną.

Legenda wileńska jest atrakcyjna w odbiorze społecznym, dlatego jest tak często wykorzystywana przez artystów, szczególnie w postaci małej architektury, rzeźby, instalacji. W przestrzeni miasta pojawia się coraz więcej obiektów ukazujących poszczególne wątki dawnych legend i podań. Jedną z wycieczek tematycznych oferowanych gościom i mieszkańcom miasta poświęcona jest „widmom”. Z widmami kojarzy się też przekazana przez Zahorskiego legenda o wajdelotce, która złamała śluby czystości i zakochała się w młodzieńcu. Miała zostać ukarana, jednak młodzieniec wymusił na kapłanie ślub z wajdelotką, po czym wraz z nowo poślubioną żoną rzucił się do Wilii. Legenda głosi, że w miejscu ich utonięcia powstał wir. Do niedawna na jednym brzegu rzeki w porze kwitnienia można było przeczytać – utworzony przez rosnące kwiaty – napis litewski: „Aš tave myliu” (Kocham cię), a po przeciwległej stronie – „Ir aš tave” (Ja ciebie też).

Co ciekawe, dzisiejsza wiedza mieszkańców miasta, jak i informacje zawarte w przewodnikach, zazwyczaj nie wykraczają poza obszar wileńskiej Starówki. Tak np. legenda o kamieniach²⁶ na Śnipiszkach czy inna, dotycząca etymologii nazwy dzisiejszej dzielnicy Wilcza Łapa, nie funkcjonuje w szerszej świadomości. Podejmowane są jednak próby zmiany takiej sytuacji.

²⁶ Kamienie odgrywają ważną rolę w litewskim folklorze. Najczęściej symbolizują one dusze zmarłych. Podobnie w legendzie opowiedzianej przez W. Zahorskiego oznaczają zakłętych w kamienie nowożeńców i orszak weselny.

W 2015 r. w dzielnicy Wilcza Łąpa, w ramach realizacji projektu „Mityczne Wilno”, odsłonięto rzeźbę – kamień z granitu, na którym wyryto tekst legendy, na samym zaś kamieniu umieszczono rzeźbę przedstawiającą czarną kozę uciekającą przed wilkiem. Dzisiejsza dzielnica Wilna kształtowała się przy legendarnym kamieniu z odciskiem łapy wilka. W 1937 r. kamień ten został pokruszony i wykorzystany podczas budowy drogi. Pozostała nazwa i legenda: wilk goniący kozę wskoczył na kamień, zostawiając na nim odcisk swojej łapy. Ustawienie pomnika w dzielnicy Wilcza Łąpa ma znaczenie symboliczne – jest przywracaniem części pamięci²⁷.

Teksty Zahorskiego mogłyby zatem służyć do wskazywania miejsc turystycznie atrakcyjnych, ale dotychczas nieodkrytych, wyjściu poza ścisłe centrum miasta. „Opuszczenie” przez turystów tradycyjnych tras „sentymentalnych”, pozbawionych naleciałości dyskursu etnicznego, mogłoby przyczynić się do zwiększenia świadomości turystów na temat Wilna jako palimpsestu.

W wileńskim Parku Bajek (lit. Pasakų parkas), położonym na styku dzielnic Karolinki (lit. Karoliniškės) i Leszczyniaki (lit. Lazdynai), od kilku lat zimą pojawiają się świecące ilustracje do legend. Po zmroku na ścieżkach i na wierzchołkach drzew można obejrzyć projekcje żelaznego wilka, Bazyliszka, św. Kazimierza i in. Przy każdym oświetlonym obiekcie umieszczane są tablice z tekstem legendy²⁸. Celem autorów instalacji jest ożywienie przestrzeni usytuowanej poza centrum miasta, rozszerzając w taki sposób żywotność jego legendarnej historii.

Różnorodność kultur zawarta w wileńskich legendach jest świadectwem ich wartości. Słowo zyskuje tu szczególny status – staje się kodem, przekazującym ukryty sens. Tam samo swoisty kod zawarty jest dziś w widocznych w Wilnie ilustracjach dawnych legend. Książka Zahorskiego jest bezkonfliktowym połączeniem dyskursu polskiego, litewskiego i żydowskiego dotyczącego historii Wilna. Eksponuje zarówno okres pogański w historii miasta, jak i późniejsze współistnienie różnych wyznań i kultur. Legendy i podania nie muszą przewyższać żadnych dyskursów etnicznych, stanowią uniwersalne źródło informacji o przeszłości, dając czytelnikowi możliwość poszerzenia wiedzy.

Działalność społeczna i pisarska W. Zahorskiego na rzecz Wilna wynikała z troski o rozwój miasta oraz chęci popularyzacji wiedzy o nim. Obecnie

²⁷ Zob.: <https://www.15min.lt/naujiena/laisvalaikis/ivairenybes/vilkpedeje-ati-dengta-mitologine-skulptura-su-vilko-pedomis-61-507829?copied> (dostęp: 29.03.2019).

²⁸ Zob.: <https://www.15min.lt/pasaulis-kiseneje/naujiena/per-lietuva/sostines-pasaku-parke-atgime-vilniaus-legendos-642-1084844?copied> (dostęp: 29.03.2019).

Podania i legendy wileńskie stanowią punkt odniesienia dla wydawanych po litewsku tekstów, zawierających te same historie. W 1991 r. ukazała się publikacja pt. *Vilniaus padavimai* (Podania wileńskie), ale bez odwołania się do polskiego autora. Jest to niewątpliwie zabieg manipulacyjny²⁹.

Co ciekawe, jednym z większych problemów związanych z Wilnem jest stosunek obecnych jego mieszkańców do własnej stolicy. Wilno zawsze było skomplikowaną przestrzenią, teraz zaś coraz częściej podejmowane są próby jej zagospodarowania. Książka Zahorskiego dzięki swojemu obiektywizmowi może być doskonałą bazą, z której można czerpać pomysły na osvajanie ciągle niezbyt bliskiej przestrzeni. Poza tym może służyć do promocji miasta, zastępując przewodniki o często bardzo wąskiej perspektywie narracyjnej, gdyż umożliwia rezygnację z poszukiwania w Wilnie wyłącznie śladów polskości czy litewskości, na rzecz odkrywania jego złożonych dziejów. Zachodzące w Wilnie procesy można nazwać dookreślaniem tożsamości. Z przestrzeni miejskiej znikają relikty okresu sowieckiego, a pojawiają się nowe miejsca pamięci, co prawda często o wartości czysto komercyjnej, mające na celu kształtowanie przestrzeni atrakcyjnej turystycznie. W wielu przypadkach te miejsca wiążą się z treścią opowiedzianych przez Zahorskiego podań i legend.

Bibliografia

Ališauskas Vytautas, *Mitologija ir polityka: Vilniaus įkūrimo mitas kaip politinis pasakojimas*, [w:] *Senoji Lietuvos literatūra. Knyga 37: Naujaisi lituanistikos atradimai ir šiuolaikinė istorinė vaizduotė*, Vilnius 2014.

Gusiew Wiktor, *Estetyka folkloru*, przeł. T. Zielichowski, Wrocław 1974.

Hulewicz Witold, *O rozmowności głazów wileńskich: miasto – legenda*, „Tygodnik Wileński” 1925, nr 18.

Kilometr [Korabiewicz Waclaw], *Cudownik z Wilna, profile Waclawa Korabiewicza*, „Magazyn Wileński”, 2010 nr 5, <http://www.magwil.lt/archiwum/archiwum/2010/mg5/kwc15.htm> (dostęp: 30.03.2019).

Kirkor Adam Honory, *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*, Wilno 1859.

Kłos Juliusz, *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wilno 1923.

²⁹ Należy zaznaczyć, że podania po litewsku zostały wydane również w okresie międzywojennym – *Vilniaus padavimai*. Sekdamas d-ru Zahorskiu parašė P. Vingis, Kaunas 1931. Wtedy jednak autor opracowania wskazał w podtytule, że opierał się na książce W. Zahorskiego.

Kosowska Ewa, *Legenda. Kanon i transformacje. Św. Jerzy w polskiej kulturze ludowej*, Warszawa 1985.

Kowerko-Urbańczyk Marta, *Wilno-Vilnius. Polskie i litewskie reprezentacje miasta po roku 1990*, Poznań 2016.

Kvietkauskas Mindaugas, *Heterotopia międzywojennego Wilna: dyskursy krajoznawcze i literackie*, [w:] *Żagary. Środowisko kulturowe grupy poetyckiej*, pod red. Tadeusza Bujnickiego, Krzysztofa Biedrzyckiego, Jarosława Fazana, Kraków 2009.

Lavrinc Pavel, *Rola Uniwersytetu Stefana Batorego w przekazaniu podania o wileńskim bazyliżsku.*, [w:] *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe: monografia zbiorowa*, pod red. Mirosława Dawlewicza, Ireny Fedorowicz, Algisa Kalėdy, Vilnius 2014.

Osiński Zbigniew, *O przestrzeniach poza budynkiem teatralnym w Reducie 1919–1939*, [w:] *Teatr w miejscach nieteatralnych*, pod red. Juliusza Tyski, Poznań 1998.

Zahorski Władysław, *Legenda o trzech męczennikach wileńskich*, „Źródła Mocy” 1927, nr 2.

Zahorski Władysław, *Podania i legendy wileńskie*, Gdańsk 1991.

Zahorski Władysław, *Przewodnik po Wilnie*, Wilno 1927.

Źródła internetowe

<https://www.15min.lt/naujiena/laisvalaikis/ivairenybes/vilkpedeje-atidengta-mitologine-skulptura-su-vilko-pedomis-61-507829?copied> (dostęp: 29.03.2019).

<https://www.15min.lt/pasaulis-kiseneje/naujiena/per-lietuva/sostines-pasaku-parke-atgime-vilniaus-legendos-642-1084844?copied> (dostęp: 29.03.2019).